

УДК 343.01

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ

Устрицька Н.І., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена проблемі визначення форм кримінальної відповідальності. З цієї метою з'ясовано законодавчий підхід у кримінальному законодавстві, здійснено огляд основних позицій із цього питання в кримінально-правовій науці. Досліджено співвідношення кримінальної відповідальності й інших заходів кримінально-правового характеру.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, форми реалізації кримінальної відповідальності, інші заходи кримінально-правового характеру.

Статья посвящена проблеме определения форм уголовной ответственности. С этой целью установлено законодательный подход в уголовном законодательстве, сделан обзор основных позиций по данному вопросу в уголовно-правовой науке. Исследовано соотношение уголовной ответственности и иных мер уголовно-правового характера.

Ключевые слова: уголовная ответственность, формы реализации уголовной ответственности, иные меры уголовно-правового характера.

Ustrytska N.I. FORMS OF CRIMINAL LIABILITY: SOME REFLECTIONS

This article is devoted to the problem of determining the forms of criminal responsibility. To this end, the legislative approach found in the criminal law, made an overview of key positions on this issue in the criminal law theory. Investigated criminal liability ratio and other measures criminal law.

Key words: criminal liability, forms of realization of criminal liability, other measures criminal law.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що кримінальна відповідальність має наскрізний характер, «пронизує» майже всі інститути як Загальної, так і Особливої частин Кримінального кодексу України. Однак кримінальне законодавство визначення категорії «кримінальна відповідальність» не містить. Доктринальні ж визначення цієї категорії суттєво різняться. Відповідно, немає одностайності в кримінально-правовій думці й щодо форм кримінальної відповідальності. Окрім цього, законодавчі новели, пов'язані із запровадженням категорії «інші заходи кримінально-правового характеру», знову актуалізували проблему виділення форм реалізації кримінальної відповідальності.

Ступінь розробленості проблеми. Окреслення змісту кримінальної відповідальності й виділення її форм не раз ставали предметом досліджень багатьох науковців, зокрема Ю.В. Бауліна, В.К. Грищука, О.О. Дудорова, А.П. Козлова, І.В. Красницького, Н.Ф. Кузнєцової, І.І. Митрофанова, Ю.А. Пономаренка, М.І. Панова, М.І. Хавронюка, Г.З. Яремко та інших. Між тим відзначимо, що єдності думок з приводу винесеного на розгляд питання серед наведених фахівців немає. У цьому зв'язку в межах публікації хотілось би висловити деякі власні міркування з приводу форм кримінальної відповідальності.

Метою статті є встановлення форм кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Форма (лат. forma) – зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний із його сутністю, змістом [1]. Відповідно, перш ніж перейти до аналізу зовнішнього вияву кримінальної відповідальності, варто сказати про її зміст і суть. У літературі єдиного доктринального розуміння поняття «кримінальна відповідальність» не вироблено. Ю.А. Пономаренко у своєму дослідженні різноманіття трактувань категорії «кримінальна відповідальність» об'єднав щонайменше в 7 груп [8, с. 139]. Наприклад, В.К. Гришук під кримінальною відповідальністю розуміє вид юридичної відповідальності, що яв-

ляє собою реалізовану необхідність свідомого та добровільного використання людиною свого права, виконання обов'язку, дотримання заборони, що міститься в кримінально-правових нормах, а в разі їх порушення – необхідність зазначення порушником приписів цих норм примусових заходів правового впливу, передбачених ними й застосовуваних компетентними органами держави в установлених процесуальним і виконавчим законодавством формах і межах [4, с. 52–53]. Із цього визначення випливає, що кримінальна відповідальність виникає не тільки після вчинення злочину, а й до моменту вчинення злочину та слугує засобом, завдяки якому забезпечується невчинення посягання будь-якою особою. Таку відповідальність у кримінальному праві називають позитивною чи перспективною. Однак концепція позитивної кримінальної відповідальності піддана критиці. У літературі зазначається, що правомірна поведінка особи, у тому числі у формі дотримання кримінально-правових заборон, є самодостатньою як у суспільстві, так і в кримінальному праві, реалізується поза межами кримінальної відповідальності. Відповідальність походить від словосполучення «дати відповідь», а тому може слугувати лише минулому [11, с. 132]. В.О. Меркулова зазначає, що кримінальне законодавство оперує поняттям кримінальної відповідальності лише в ретроспективному значенні як відповідальність за минуле злочинне поведіння [6, с. 29]. Окрім цього, у науці кримінального права О.О. Дудоров виділяє й потенційну кримінальну відповідальність [5, с. 83]. Усвідомлюючи, що види кримінальної відповідальності є предметом окремого дослідження, надалі кримінальна відповідальність розглядатимемо як ретроспективну відповідальність – як правовий наслідок учиненого в минулому злочину.

Окремі обриси в розумінні поняття кримінальної відповідальності простежуються в Рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) [10]. Так, в абз. 1

п. 2 зазначається, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Далі в абз. 2 п. 2 Рішення закріплено, що кримінальна відповідальність є особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин, а в абз. 3 п. 2 зазначається, що це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, котра вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду.

Таке роз'яснення Конституційного Суду України, як зазначає Г.З. Яремко, містить у край важливі положення. По-перше, кримінальна відповідальність – це особливий елемент у механізмі кримінально-правового реагування. По-друге, кримінальна відповідальність передбачає застосування заходів кримінально-правового характеру. По-третє, матеріальною підставою кримінальної відповідальності є вчинення злочину, процесуальною – наявність обвинувального вироку, який набрав законної сили [12, с. 91–92].

Отже, кримінальна відповідальність є реакцією держави на вчинений особою злочин, яка виявляється в застосуванні заходів кримінально-правового впливу. Така позиція простежується й у юридичній літературі. Зокрема, О.О. Дудоров зазначає, що кримінальна відповідальність – це особливий кримінально-правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин і який полягає у здійснюваному судом в обвинувальному вирокі осуді порушника кримінально-правової заборони та, як правило, у застосуванні щодо нього заходів кримінально-правового впливу [5, с. 91].

Відповідно, говорячи про форми реалізації кримінальної відповідальності, потрібно мати на увазі порядок утілення урегульованих суспільних відносин кримінально-правового впливу як реакції держави на вчинений злочин, що виявляється в засудженні конкретної особи, визнаній винною в учиненні конкретного суспільно небезпечного діяння, а також у застосуванні передбачених Кримінальним кодексом (далі – КК) України засобів кримінально-правового впливу [7, с. 248]. В.К. Грищук під формою кримінальної відповідальності розуміє передбачений чинним КК України спосіб застосування норми (норм) кримінального законодавства до особи, яка вчинила злочин [3, с. 93].

Визначення форм реалізації кримінальної відповідальності є дискусійним питанням. Найбільш поширеною є теорія, за якою виділяють такі її форми: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; 3) кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування [2, с. 345–346; 9, с. 70–71; 11, с. 142–144]. Ці форми мають певне законодавче підґрунтя.

Так, перша форма полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Зокрема, у КК України передбачено випадки, коли суд не призначає винному покарання: утрата особою, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, суспільної небезпеки внаслідок бездоганної поведінки та сумлінно-

го ставлення до праці (ч. 4 ст. 74 КК України); закінчення визнаних у ст. 49 КК України строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); учинення злочину невеликої або середньої тяжкості неповнолітнім, до якого з урахуванням його щирого розкаяння й подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру, а не покарання (ст. 105 КК України).

Друга форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням. У цьому разі до змісту кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання й судимість.

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Маються на увазі такі ситуації: звільнення від відбування покарання з випробуванням, у тому числі неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. ст. 75–79, 104 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. ст. 80, 106 КК України).

В.К. Грищук виділяє три класичні форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) осуд; 2) покарання; 3) судимість. Із них лише осуд може реалізовуватися самостійно. Покарання реалізується не інакше як у поєднанні з осудом і судимістю, а судимість – у поєднанні з покаранням та осудом, якщо він поєднаний із покаранням. Осуд як форма реалізації негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності, відповідно до чинного КК України, має два види: 1) осуд без призначення покарання і 2) осуд із призначенням покарання. Покарання в поєднанні з осудом і судимістю може мати такі види: 1) призначення покарання та його реальне відбування; 2) призначення покарання і звільнення від його відбування з випробуванням; 3) звільнення від відбування покарання; 4) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; 5) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; 6) звільнення від покарання. Судимість є двох видів: 1) одномоментна; 2) тривала. Одномоментна судимість має місце у випадках засудження особи за вчинений злочин обвинувальним вирокі без призначення покарання, що може, зокрема, мати місце у випадках, передбачених ч. ч. 4, 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 105 КК України [4, с. 63–64].

Відповідно до КК України, до фізичних осіб, які вчинили злочин, можуть також застосовуватися примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальна конфіскація; примусові заходи виховного характеру. Звідси виникає питання: чи ці заходи кримінально-правового характеру є формами реалізації кримінальної відповідальності?

Так, підставою застосування примусових заходів медичного характеру є вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (ч. 2 ст. 20, ст. 93 КК України). Примусове лікування застосовується до особи, котра вчинила злочини та має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК України). Спеціальна конфіскація – у випадку вчинення злочину чи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (ст. 96-1 КК України). Примусові захо-

ди виховного характеру застосовуються у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (ч. 2 ст. 97 КК України), а також у разі вчинення злочину (ст. 105 КК України).

Отже, можна зробити висновок, що фактичною підставою застосування цих заходів кримінально-правового характеру є вчинення злочину чи суспільно небезпечного діяння. Звідси випливає, що кримінальне право поширює свою дію не тільки на осіб, які вчинили злочин, а й на тих, які вчинили суспільно небезпечні посягання, що не є злочином (діяння неосудних осіб; осіб, які не досягнули віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність тощо). Відповідно до цього, зазначені заходи в одному випадку застосовуються в межах реалізації кримінальної відповідальності, а в інших – ні. Як видається, варто диференційовано підходити до практики їх застосування. Так, примусові заходи медичного та виховного характеру можуть згадуватись у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності лише у випадку їх застосування (замість покарання або поряд із ним) на підставі обвинувального вироку суду. Наприклад, суд звільняє неповнолітнього від покарання із застосуванням примусового заходу виховного характеру (ст. 105 КК України) або застосовує відповідний примусовий захід медичного характеру щодо особи, визнаної обмежено осудною (ст. ст. 20, 93, 94 КК України). Щоправда, доцільно погодитись із О.О. Дудоровим, що застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, визнаних обмежено осудними (а до них, відповідно до ч. 1 ст. 20 і ч. 2 ст. 94 КК України, може бути застосовано лише надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку), не варто розглядати саме як особливу форму реалізації кримінальної відповідальності [5, с. 90–91]. Своєрідність зазначеної психіатричної допомоги полягає в тому, що вона надається обмежено осудним особам у примусовому порядку одночасно з відбуванням покарання, призначеного за вироком суду, – покарання, як пов'язаного з позбавленням волі, так і не пов'язаного з ним (п. п. 7, 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03 червня 2005 р. № 7). Отже, застосування одного із примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних осіб хоча й означає реалізацію кримінальної відповідальності, позбавлене самостійного характеру, оскільки, згідно з чинним законодавством, відбувається в межах відбування призначеного покарання як окремої форми реалізації кримінальної відповідальності [5, с. 91]. Те саме можна сказати й про примусове лікування, яке признається поряд із покаранням.

Водночас, коли суд вирішив застосувати примусовий захід медичного характеру до неосудного (ч. 2 ст. 19 КК України) чи примусовий захід виховного характеру до того, хто не досягнув віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК України), такі ситуації до реалізації кримінальної відповідальності стосунку не мають. У таких випадках зазначені заходи, не будучи пов'язаними з учиненням злочину, виступають як альтернатива кримінальній відповідальності.

Отже, ці заходи пов'язані із кримінальною відповідальністю тоді, коли фактичною під-

ставою їх застосування є вчинення злочину. Г.З. Яремко зазначає, що підставами застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин (іншими словами, підставами кримінальною відповідальності), є такі: 1) матеріальною – учинення злочину; 2) процесуальною – наявність обвинувального вироку, який набрав законної сили (ч. 1 ст. 369, ч. 2 ст. 373 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) [12, с. 93].

Разом із тим підставами застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, котрі вчинили суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак складу злочину, є такі: 1) матеріальною – учинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить певні ознаки складу злочину, передбаченого КК України (кілька ознак, або всі необхідні ознаки за винятком однієї, або лише одну ознаку), але не містить його складу; 2) процесуальною – ухвала суду (ч. 2 ст. 369 КПК України) [12, с. 93].

Немає підстав визнавати формою кримінальної відповідальності так зване звільнення від неї, а насправді відмову від застосування кримінальної відповідальності, регламентовану як розділом IX Загальної частини КК України та деякими статтями інших її розділів, так і низкою статей Особливої його частини. У разі звільнення від кримінальної відповідальності немає державного осуду того, хто вчинив злочин, який є обов'язковим елементом змісту кримінальної відповідальності. Тож суд не постановляє обвинувальний вирок, яким особа офіційно визнається винною в учиненні злочину, що містить негативну оцінку вчинку і його суб'єкта державою. Звільнення від кримінальної відповідальності – це форма реалізації кримінально-правових норм поза інститутом кримінальної відповідальності [5, с. 89].

Висновки. Отже, кримінальна відповідальність є заходом кримінально-правового впливу на фізичну особу, яка вчинила злочин, і процесуально передбачає наявність обвинувального вироку, що набрав чинності. Кримінальній відповідальності властиві осуд, покарання, судимість. У межах кримінальної відповідальності реалізуються примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
3. Гришук В.К. Доктринальне розуміння форм реалізації кримінальної відповідальності людини / В.К. Гришук // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 93–98.
4. Гришук В.К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності / В.К. Гришук // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 50–65.
5. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / О.О. Дудоров ; передне слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
6. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти / В.О. Меркулова. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.
7. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : [навчальний посібник] / І.І. Митрофанов ; Кремен-

чуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса : Фенікс, 2015. – 576 с.

8. Пономаренко Ю.А. Поняття кримінальної відповідальності / Ю.А. Пономаренко // Проблеми законності: академіч. зб. наук. праць / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 102. – С. 138–148.

9. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України / Ю.А. Пономаренко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». – 2013. – Вип. 20. – С. 65–72.

10. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

11. Українське кримінальне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

12. Яремко Г.З. Система заходів кримінально-правового характеру / Г.З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – № 4. – С. 89–92. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaa_u_2014_7_4_15.pdf.

УДК 343.3

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Шкута О.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри галузевого права юридичного факультету
Херсонський державний університет

У статті автором здійснено компаративістський аналіз функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн, запропоновано впровадження їх кращі здобутки у національну кримінально-виконавчу систему.

Ключові слова: компаративістський аналіз, функціонування, пенітенціарна система, засуджені, кримінально-виконавча система.

В статье осуществлен компаративный анализ функционирования пенитенциарных систем, предложено внедрение их лучших традиций в национальную уголовно-исполнительную систему.

Ключевые слова: компаративный анализ, функционирование, пенитенциарная система, осужденные, уголовно-исполнительная система.

Shkuta O.O. COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN COUNTRIES PRISON SYSTEMS

The article presents a comparative analysis of the functioning of the penitentiary system, prompted the introduction of the best traditions of the national penitentiary system.

Key words: comparative analysis, operation, prison system, convicted, criminal-executive system.

Постановка проблеми. Основне завдання реформування кримінально-виконавчої системи України полягає у приведенні її умов функціонування до європейських стандартів. Це дозволить забезпечити її відкритість, наповнення прогресивними зарубіжними концепціями, загальноновизнаними міжнародними принципами, нормами з прав і свобод людини й громадянина, які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Саме ця обставина викликала нашу зацікавленість в аналізі фундаментальних праць, які, з одного боку, намагаються визначити з точки зору сучасної юридичної науки, основні переваги концепції (парадигми) європейської пенітенціарної системи, з іншого – обґрунтувати та сформулювати нормативно-правові й організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з метою реформування кримінально-виконавчої системи.

Отже, зародження будь-якої пенітенціарної системи передбачає відповідні атрибути, засоби і заходи фізичного і духовного впливу на особу злочинця. Вони залежать від економічного та політичного устрою відповідної держави і її мети, яку вона становила перед покаранням.

Мета статті полягає у проведенні компаративістського аналізу функціонування пенітенціарних систем і впровадженні в національну кримінально-виконавчу систему їх кращі здобутків.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичне підґрунтя написанню статті склали праці відомих українських вчених, зокрема: О.М. Бандурка, Є.Ю. Бариша, І.Г. Богатирьова, О.В. Беци, О.М. Джужі, Т.А. Денисової, Г.О. Радова, С.А. Зінченка, О.В. Лісіцкова, С.В. Лучко, В.А. Львовчикіна, В.М. Синьова, О.Г. Колба, В.І. Кривуши, О.П. Северова, С.Я. Фаренюка, В.О. Корчинського, О.В. Лісіцко, А.Х. Степанюка, Р.М. Підвисоцького, М.С. Пузирьова, В.М. Трубінова, С.В. Царюка, О.О. Шкута, І.С. Яковець, Д.В. Ягунова, у яких висвітлюються деякі проблемні питання впровадження у національну кримінально-виконавчу систему кращі здобутків пенітенціарних систем зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. В сучасний динамічний період реформування кримінально-виконавчої системи України та забезпечення її діяльності законодавчою та іншою нормативно-правовою базою проблема виконання кримінальних покарань є досить актуальною і привертає увагу значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних теоретиків і практиків цієї сфери діяльності.

Розроблення і впровадження в життя більш досконалих форм застосування та виконання покарань надає змогу зняти певну кількість конфліктів між особою і державою та в певній мірі приблизити установи виконання покарань до Європейських стандартів.

Вивчення різних пенітенціарних систем світу має певні відмінності, що визначаються ос-